

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА БАЛКАНИСТИКА
С ЦЕНТЪР ПО ТРАКОЛОГИЯ „АЛЕКСАНДЪР ФОЛ“

АВТОРЕФЕРАТ
НА
ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА
ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН
„ДОКТОР ПО ИСТОРИЯ“

на тема

БЛИЗКОИЗТОЧНАТА ПОЛИТИКА НА ТУРЦИЯ (2002 – 2011 г.)

Автор:

Мариян Димитров Карагъзов

Научен консултант:

чл.-кор. проф. д. и. н. Александър Костов

СОФИЯ

2023 г.

Дисертационният труд на Мариян Карагъзов на тема „Близкоизточната политика на Турция (2002 – 2011 г.)“ съдържа увод, пет глави, заключение и списък с използвана литература на английски, български, руски и турски език с общ обем от 243 стр.

В уводната част на дисертацията се обосновава значението на Близкия изток за турската външна политика в исторически план и в наши дни, което се дължи на географската му близост и геополитическо значение, тъй като Близкият изток е разположен на кръстопътя между Европа, Африка, Средна Азия, Индийския субконтинент, търговски и други връзки. Регионът има важно значение за Турция и поради богатите си петролни и газови залежи, докато Турция не разполага с богати залежи от енергийни ресурси. Като съседен регион, стабилността на Близкия изток рефлектира пряко върху турската национална сигурност, особено във връзка с транснационални заплахи като кюрдския сепаратизъм и международния тероризъм, най-вече след 2001 г.

Мотивирано е защо е разгледана турската външна политика спрямо избраните блискоизточните страни - т.нар. съседи от първи ранг и съседи от втори ранг – непосредствените съседи Сирия и Ирак и техните съседи Ливан и Йордания, с които Турция не споделя обща граница, както и страните от Арабския полуостров. По този начин са включени страните, с които Турция развива най-интензивни политически, дипломатически и други отношения като Сирия и Ирак, които са два от традиционните центрове на сила в Арабския свят, както държавите от района на Персийския залив, които пък са важни търговски партньори, източници на инвестиции и постъпления от туризъм за нея. Тези фактори обосновават избора на географския обхват на изследването.

Пак в тази част се съдържа и обосновката защо за обект на изследване е избран конкретно този период. Причина за това е фактът, че след като в Турция на власт през ноември 2002 г. идва Партията на справедливостта и развитието, се наблюдава значително активизиране на турската външна политика като цяло, както и към Близкия изток, в частност. Това се дължи на комбинация от фактори като стабилизирана икономика и вътрешна политика (коалиционните правителства от предходното десетилетие са заменени с еднопартийни правителства на Партията на справедливостта и развитието). Настоящият дисертационен труд аргументира, че по отношение на Близкия изток от началото на настоящото столетие до 2011 г. в турската външна политика могат да бъдат очертани два ясно различими подпериода. Крайната дата на изследването е избрана по няколко причини.

Първо, тя обхваща два пълни мандата на правителства на Партията на справедливостта и развитието. Второ, става дума за относително хомогенен период, който започва с демократизация, а недемократичните тенденции само се зараждат в този момент, но получават по-ясно развитие след 2011 г. Трето, в регионален и международен план 2011 г. е повратна година, свързана с избухването на т. нар. „Арабска пролет“. Четвърто, завършване на изследването с 2011 г. дава достатъчна историческа дистанция за осмисляне на събитията.

Може да се посочи, че изборът на географски и хронологичен обхват на изложението се дължи на една рядка особеност на турската външна политика в този период. В литературата по международни отношения, посветена на промяната във външната политика, чието начало е поставено от Чарлз Хърман, се отбелязва, че цялостна промяна на външната политика на една страна се наблюдава рядко, а дори още по-рядко това явление се случва при управлението на една и съща партия.

Отделен параграф е посветен на състоянието на изследванията по въпроса. Разгледано е как в съществуващата литература се третира въпросът за промяната във външната политика на Турция спрямо Близкия изток. Въз основа на направения преглед на източници може да се приеме, че промяна е налице, но в академичните среди липсва съгласие за причините на тази промяна. Поради това са разгледани някои от най-широко разпространените подходи, които се опитват да я обяснят. На първо място, става дума за парадигмата на неореализма в международните отношения, която поставя акцент върху структурните промени в международната среда в регионален и глобален план. Проследени са идеите на автори, които обвързват промените в турската външна политика с глобализацията и европеизацията. Посочени са представители на възгледа, че съществува взаимната свързаност и зависимост между вътрешната и външната политика на страната, както и автори, които акцентират върху промяната на инструментариума на външната политика. Други широко използвани оптики за обясняване на турската външна политика са на конструктивизма и на тезата, че съществува идеология, наречена неоосманизъм. Посочени са силните и слабите страни на всеки един от тези теоретични подходи и в заключение се аргументира нуждата от използване на предимно исторически анализ и внимателно проследяване на поредицата от събития в тяхната взаимовръзка, като при това

се прилагат предимствата на всеки един от посочените по-горе други теоретични направления.

В първата глава е направен исторически обзор на турската външна политики спрямо Близкия изток от основаването на Република Турция до идването на власт на правителството на ПСР през ноември 2002 г.

Междувоеенният период се характеризира с автономност на турската външна политика, включително и по отношение на Близкия изток. Това се дължи на комбинация от фактори. Във вътрешен план населението е предимно селско и неграмотно, липсва финансов, търговски или индустриален елит, който да има ясно изразени интереси, които да може да наложи на политическия елит и/или бюрокрацията. Това дава широка свобода на действие на основателите на Републиката. В международен план липсва ясно изразен хегемон (След Първата световна война Британската империя навлиза в упадък), т.е. отсъства Рах..., а светът е многополярен. Това дава възможности на Турция да използва противоречията между големите сили и да лавира между тях.

Ключовите проблеми, с които Турската република се сблъсква в Близкия изток, са въпросът за съдбата на Мосул и за Хатай/санджака Александрета. Важността на Мосул се дължи на три основни фактора – нефтените му залежи; фактът, че влиза в границите на турския Национален обет (Национален пакт, Misak-ı Milli) и наличието на значително тюркменско малцинство. Тъй като току-що е излязла от поредица от изтощителни войни (Войната с Италия за Триполитания (1911 г.), Първата и втора балканска война (1912-1913 г.), Първата световна война (1915-1918 г.) и Войната за независимост (1920-1923 г.), опитваща да започне провеждането на мащабни реформи и модернизация, и изправена пред заплахата от въстания и нестабилност по границите, новоосновената турска Република няма възможност да се противопостави самостоятелно на Великобритания.

Въпросът за Хатай/санджака Александрета привлича вниманието на няколко поколения изследователи, тъй като може да бъде разглеждан на няколко нива. Първото е изключително травматичното преконфигуриране на границите и на етническите и религиозни идентичности, свързано с разпада на многонационалните империи и превръщането им в национални държави след края на Първата световна война. На второ място, той е свързан с мандатната система и влиянието на европейските държави в Близкия изток, което се натъква на съпротива на местни актьори, както и като интересен пример за

дипломатически успех на слаба държава срещу голяма сила в конкретен исторически момент. За да постигне този успех, Турция се възползва от икономическата и политическа нестабилност във Франция и необходимостта ѝ да балансира пред заплахата в Европа от ревизионистки държави като Германия и Италия. Това кара Франция да се съсредоточи върху по-важни въпроси, а в допълнение на това стремежът на Лондон и Париж да привлекат Турция като съюзник в очертаващото се противопоставяне с формиращата се Османска империя кара да направят отстъпки.

На трето място, този проблем е ключов за разбирането на турската не само близоизточна, но и по-обща външна политика и в този контекст значението му не се ограничава само до междувоенния период. Това се дължи на факта, че анексията от страна на Турция на Хатай противоречи на кемалисткото мото „Мир в страната, мир в света“ и на широко разпространеното в литературата виждане, че традиционната кемалистка външна политика е ориентирана към запазване на статуквото, териториалните параметри, постигнати след Войната за независимост и се избягват империализмът и експанзионистичната външна политика. Случаят с Хатай показва, че, когато Турция не е обвързана със съюзнически ангажменти и когато военният баланс на силите е в нейна полза, Анкара не би се поколебала да приложи интервенционистка политика и да се намеси отвъд своите граници.

Периодът на Втората световна война се характеризира с т. нар. активен неутралитет на Турция. Анкара внимателно следи развитието на ситуацията в Европа, като Близкият изток има по-периферно значение в този момент. Турция избягва намеса във войната до февруари 1945 г., когато вече е абсолютно ясно кой ще бъде победителят.

Усещането за уязвимост спрямо Съветския съюз непосредствено след края на Втората световна война е основният външнополитически фактор, който тласка Анкара в орбитата на западния лагер. През 50-те години Турция е изправена пред сложната задача да привлече арабски страни в изгражданите от западните страни стратегически отбранителни съюзи в региона, въпреки че признава Израел и че антиколониалните настроения са силно сред мнозинството от хората в Близкия изток.

Постепенно с изострянето на Кипърския въпрос, необходимостта от намиране на съюзници сред ислямските и арабските страни тласка Анкара към подобряване на отношенията с държавите от Близкия изток през 60-те и 70-те години на XX век. Арабските

страни се превръщат във важни в икономически план партньори за Турция след рязкото нарастване на цените на петрола през 1973 г. Икономическите проблеми през 70-те години и либерализацията и отварянето на турската икономика към света през 80-те години превръщат арабските страни в желани пазари за турски стоки и услуги, предимно строителство и износ на работна ръка за решаване на проблема с вътрешната турска безработица.

Като цяло, периодът на Студената война може да се раздели на два големи подпериода – този на по-остро блоково противопоставяне в първите две десетилетия (50-те и 60-те години), в който полето за маневриране на Турция е по-тясно, и относителното затопляне през 70-те години, в който Анкара има повече възможности за балансиране и прави опити за умерено отваряне към Съветския съюз и необвързаните или просоциалистическите страни в Близкия изток. С избухването на Ислямската революция в Иран, заради която САЩ губи важен регионален съюзник, войната в Афганистан, която увеличава турските опасения за сигурността на страната, както и Ирано-иракската война налагат активен ангажимент на Турция в Близкия изток.

Първата (1991 г.) и втората (2003 г.) война на САЩ и водената от тях коалиция срещу Ирак, както и сирийската подкрепа за сепаратистката Кюрдска работническа партия (ПКК) до 1998 г. са други фактори, които за дълго привличат и задържат вниманието на турското държавно ръководство към ситуацията в Близкия изток.

Първата глава завършва с кратко представяне и критично обсъждане на идеите на идеолога на външната политика на Партията на справедливостта и развитието в разглеждания период – проф. Ахмед Давутоглу.

Втората глава е разделена на три части и включва отношенията на Турция със Сирия и Ирак, като в случая с Ирак са отразени отношенията както с Кюрдския автономен район, така и с централното правителство в Багдад. Още щом идва на власт, един от ключовите въпроси, които стоят пред правителството на Партията на справедливостта и развитието, е за предстоящата война на САЩ срещу Ирак. От една страна, при гласуване на 1 март 2003 г. турският парламент отказва да даде разрешение Съединените щати да използват турска територия за атаката срещу Ирак. Същевременно обаче Турция се опитва това да не се отрази негативно на партньорството с Вашингтон. Войната срещу Ирак събужда опасения в Анкара, че ще доведе не само до нестабилност и политически вакуум, но и че е възможно

да се стимулират центробежните процеси в страната, особено по отношение на полунезависимия Кюрдски автономен район в Северен Ирак.

След инвазията и окупацията на Ирак Турция работи за стабилизиране на ситуацията в страната чрез двустранни и многостранни инициативи. Анкара строи методично отношения с новите власти в Багдад, като се опитва същевременно и да се застъпва за правата на тюркмените (в Северен Ирак) и да подкрепя политически сунитските политически формации в една доминирана основно от шиитските партии политическа ситуация. Ирак остава важен търговски и икономически партньор, като страната е сред десетте най-големи турски външнотърговски партньори.

Отношенията с Кюрдския автономен район претърпяват изненадваща еволюция. До около 2008 г. Анкара практически отказва да развива връзките с властите в Ербил – изключение на фона на позитивно развиващите се отношения с Близкия изток като цяло. В периода декември 2007 – февруари 2008 г. Турция провежда мащабна военна операция срещу Кюрдската работническа партия (ПКК) на територията на Кюрдския автономен район, след което турската стратегия спрямо региона е изцяло преосмислена. Ербил преценява, че Анкара може да е негов съюзник срещу Иран, Сирия и централното правителство в Багдад и подкрепя Турция срещу ПКК. От своя страна, Турция осъзнава, че сътрудничеството с властите в Кюрдския автономен район е от първостепенна важност за съдържането на ПКК. Второ, регионът би могъл да изнася значителните си енергийни ресурси за Турция. Трето, набиращите популярност шиитски партии в Ирак, подкрепяни от Иран, карат Турция да търси нови съюзници освен традиционните си партньори в лицето на сунитските арабски партии. Четвърто, Турция констатира, че други регионални сили като Иран и Израел присъстват активно в региона, което я кара да се опита да балансира тяхното влияние.

Отношенията със Сирия са един от ключовите параметри на турската блискоизточна политика. Исторически те са обтегнати заради съдбата на Хатай/санджака Александрета, а през Студената война Турция е част от западния лагер, докато Сирия е привърженик на арабския национализъм и антиколониалната кауза, както и е в хроничен конфликт с Израел. Сирийското ръководство е обезпокоено от плановете на Турция за създаване на верига от язовири по реките Тигър и Ефрат и като контраход започва да подкрепя ПКК, което

допълнително изостря отношенията между тях. В отговор през 1996 г. Турция и Израел сключват военно споразумение.

В този смисъл започнатото от началото на XXI век сближаване между Анкара и Дамаск дори е определяно като историческа аномалия. То се дължи на общите опасения от регионална нестабилност, свързана с войната в Ирак. Турция пък изпитва притеснения от формирането на евентуална „шиитска дъга“, организирана около Иран и включваща още проирански държавни или недържавни играчи. Сближаването със Сирия е гаранция, че такава ос не би се формирала, или, ако се формира, не би била насочена срещу Турция. Също така, за Турция подобряването на отношенията с южния съсед е част от политиката на отваряне към арабския свят и концепцията за „нулеви проблеми“ със съседите. В икономически план Сирия би могла да е нов пазар за турските стоки, особено произведените от по-малки и средни предприятия в Анадола, чиито религиозно и политически по-консервативни собственици и работници подкрепят електорално Партията на справедливостта и развитието. Освен това, Сирия е и най-прекият сухопътен транспортен коридор на юг, т.е. през нея минава голям процент от сухопътната търговия на Турция с арабските страни.

Сирия е притеснена от присъствието на американски окупационни сили в Ирак и че е притисната между тях и Израел на южната си граница. Към този момент Дамаск е и в международна изолация и засилващият се американски натиск срещу нейния съюзник Иран води до опасения на сирийското ръководство, че след нападението срещу Ирак, ще последват американски атаки и срещу Иран и Сирия. Освен това, за Дамаск сближаването с Турция намалява зависимостта му само от Иран.

Между двете страни е подписано споразумение за свободна търговия, облекчен е визовият режим, а Анкара посредничи в преговори между Израел и Сирия. Резултатите са увеличен обем на стокооборота, нараснали икономически, културни и туристически контакти. За нивото на политическите отношения свидетелства формирането на Съвет за стратегическо сътрудничество на високо ниво, който включва съвместни заседания на двете правителства.

Тези отношения не издържат теста на времето след избухването на протестите в Сирия, които прерастват във въоръжени сблъсъци между силите за сигурност и опозицията.

Макар и след колебание, продължило от март до август 2011 г., Турция скъсва връзки с властите в Дамаск, обявява се за тяхното сваляне и започва активно да подкрепя опозицията.

Третата глава е посветена на външната политика на Турция спрямо Ливан и Йордания – съседи на непосредствените съседи на Турция. По отношение на Ливан Анкара участва със „сини каски“ в мисиите на ООН в Страната на кедрите. Поради конфесионалната си система, Ливан често изпада в политически кризи, като при кризите в разглеждания период Турция предлага политическо посредничество. Между Ливан и Турция е подписана съвместна политическа декларация за създаване на Съвет за стратегическо сътрудничество на високо ниво, но той не заработва ефективно. По отношение на използваните спрямо Ливан политически инструменти Турция копира собствения си и към онзи момент много успешен опит от вече създадените подобни двустранни механизми със Сирия. Интересен детайл, който не се е срещал в турската политика спрямо Ливан до идването на власт на Партията на справедливостта и развитието, е по-специалното внимание, което Анкара отделя на живеещите в Ливан тюркмени, смятани за родствена на турците общност.

Основен двигател на сближаването между Йордания и Турция в началото на разглеждания период е желанието и на двете страни за ограничаване на негативните последици от войната в Ирак. Двете страни координират и някои свои позиции при израелски атаки срещу Ивицата Газа в разглеждания период. Добре се развиват и търговско-икономическите отношения.

Въпреки всички тези позитивни развития, след 2011 г. в двустранните политически отношения се натрупват множество различия. Интересите на двете страни се разминават най-вече по отношение на сирийската криза, като Турция влага огромни политически, дипломатически, финансови и логистични ресурси в свалянето на президента Башар ал-Асад от власт, докато Йордания няма стратегически интерес да види пълния колапс на правителството в съседна Сирия. Също така, турската подкрепа за свързани с движението „Мюсюлмански братя“ организации не се приема добре от Амман, който ги разглежда като основното опозиционно движение. Йордания има тесни отношения с Египет, така че не приема турските критики срещу президента ген. Сиси. Във връзка с палестинския въпрос между Турция и Йордания съществува негласно състезание за влияние в Йерусалим, а също така различно е отношението на двете страни и към организацията „Хамас“.

Като цяло Ливан и Йордания заемат по-скоро второстепенно място в турската външна политика спрямо Близкия изток. Въпреки активизирането им, отношенията с тях не достигат интензитета на тези с други блискоизточни страни. В разглеждания период във връзките на Турция с тези две страни липсват значими спорни или нерешени въпроси.

Четвъртата глава е посветена на турската външна политика спрямо страните, разположени на Арабския полуостров, които имат редица общи характеристики.

Малката площ, демографски потенциал и неголяма тежест в общоарабски план на Бахрейн предопределят факта, че отношенията с Турция остават съсредоточени основно в търговско-икономическата сфера. Двустранните отношения са добри, но отстъпват по активност на тези между Турция и други арабски страни.

Катар има по-голямо регионално значение от Бахрейн заради големите си запаси от природен газ, приходите от които му позволяват да поддържа мощни инструменти на мека сила, включително общоарабската телевизия „Ал-Джазира“. В разглеждания период на преден план отново търговско-икономическото и енергийното сътрудничество. След началото на т. нар. „Арабска пролет“ страните се сближават дотолкова, че съюзът между Турция и Катар е определян като една от осите на блискоизточната политика.

В отношенията с Кувейт в първите години от разглеждания период доминира темата за войната в Ирак. Кувейт се включва в т.нар. „Истанбулска инициатива“ от 2004 за партньорство между НАТО и Съвета за сътрудничество на страните от Залива, но, докато Турция се обявява за запазване на териториалната цялост на Ирак и по-голяма централизация на страната, Кувейт се опасява, че това отново би могло да възроди потенциални експанзионистични намерения на по-могъщия му съсед. Кюрдите в Северен Ирак виждат в лицето на Кувейт подходящ съюзник, чрез когото да балансират шиитските и сунитски групи в страната, но засилването на автономията на Кюрдския автономен район в Северен Ирак безпокои Турция. Сътрудничеството между Анкара и Кувейт в търговията и туризма е отлично, но същевременно кувейтските и турски интереси по някои регионални въпроси, сред които ядрената програма на Иран и сближаването между Турция и Сирия, се разминават.

Обединените арабски емирства са водещият търговски партньор на Турция в региона на Персийския залив. Това обаче не спасява отношенията от изостряне, когато след началото на т. нар. Арабска пролет политическите интереси на двете страни започват силно да се

разминават, което води до тяхното замиране за период от около пет години между 2015 и 2020 г., когато отношенията са възстановени.

Фокус на отношенията на Турция с Оман също са търговията и икономиката. Заради умерената и балансирана позиция на Маскат по блискоизточните въпроси след 2011 г. са избегнати кризи в отношенията с Турция, които продължават да се развиват възходящо.

Саудитска Арабия винаги е била една от страните с претенции за регионално лидерство в района на Близкия изток и това я превръща в обект на специален интерес на турската външна политика. Анкара развива активни политически отношения с Рияд, което личи от разменените визити на високо и най-високо ниво в разглеждания период. Икономическото сътрудничество е активно, като Саудитска Арабия се отличава и като страна, в която живеят и работят голям брой (около 100 000 в определени моменти) турски работници. Безоблачните отношения в периода 2002 – 2011 г. претърпяват трансформация след началото на т. нар. Арабска пролет. Първоначално интересите на двете страни да свалят сирийския президент Башар ал-Асад съвпадат, но около 2013 г. други теми, като например ситуацията в Египет, започват да ги раздалечават.

Общите рамки на външната политика на Турция спрямо Йемен съвпадат с тези спрямо другите страни от Персийския залив, като в търговско-икономическата сфера съществува една особеност – пълната доминация на турската страна, тъй като йеменският износ за Турция е незначителен, тъй като става дума за бедна страна, лишена от природни ресурси.

В разглеждания период политическите и търговско-икономическите отношения между Турция и страните от региона на Арабския полуостров се развиват паралелно. Бурното развитие на стопанското сътрудничество се дължи до голяма степен и на взаимното допълване между икономиките на Турция и на тези арабски страни. От една страна, Турция изнася за тях електрооборудване, текстил, хранителни стоки, строителни материали, за производството на които тези страни не разполагат с необходимите условия, докато Анкара внася предимно продукти на нефтохимическата промишленост и разчита на инвестиции и приходи от туризъм. С повечето страни, с изключение на Катар, отношенията се обтягат след началото на Арабската пролет и остават напрегнати до около 2020 г., когато започва фаза на новото им затопляне.

Петата глава от дисертационния труд е посветена на многостранните формати на сътрудничество между Турция и държавите от арабския Близък изток, както и на „меката

сила“ на Турция. За разлика от другите глави, които изследват отношенията с определени страни, тази глава е „хоризонтална“ и анализира прилагането в различните страни на едни и същи инструменти. Логиката тези два въпроса – за многостранните инициативи на Турция и за „меката сила“ - да бъдат отделени и разгледани самостоятелно е, че сборът от цялото е по-голям от сумата от отделните му части.

Първата група инициативи на Турция са свързани с войната срещу Ирак през 2003 г. и преодоляване на регионалната нестабилност след нея. Второто направление, където усилията на Анкара са много активни, е за сключване на споразумения за свободна търговия. Този модел е видим в турската външна политика към Балканите, Близкия изток, Латинска Америка и Африка. Третото направление е отмяната или максималното опростяване на визовия режим. Като страна, която привлича милиони туристи с културно-историческите и природните си забележителности, улесняването на движението на хора е в интерес на Турция. Към 2010 г. дори се обсъжда постепенното създаване на зона за свободна търговия чрез свободно движение на хора и стоки между Турция, Сирия, Ливан и Йордания, но избухването на т. нар. „Арабска пролет“ осуetyава реализирането на проекта.

Най-важните фактори, които обясняват положителния образ на Турция в арабския свят в разглеждания период, са икономическият и политически модел, характеризиращ се с високи темпове на растеж и по-демократична система, отколкото в арабските държави; външната политика на нулеви проблеми със съседите, както и конфронтацията с Израел; турската „мека сила“, включително образование, туризъм, сериали.

Главата маркира дейността в Близкия изток на културните центрове „Юнус Емре“, които имат задача да промотират турския език и турската култура, турският Червен полумесец, който развива хуманитарна дейност, Управлението на религиозни дела (Диянет), което разпространява религиозна литература, помощта за развитие на Турция. Изключително важна роля играят и две друго организации. Това са институциите, подпомагащи живеещите в чужбина турци и „свързаните с тях общности“, които в Близкия изток работят предимно с тюркменски организации, както и Турското управление за сътрудничество и координация (ТІКА). В периода 2002-2010 г. институцията е стартирала над 6700 проекта, т.е. три пъти повече, отколкото в предходното десетилетие (1992-2002 г.) Сред основните сфери на дейност са социалната (здравеопазване, образование, обучения на администрацията и в различни сектори на местни специалисти от страните-получателки на

помощ), икономика (комуникации, земеделие, енергетика, индустрия), инфраструктура (ВиК-обекти, пътища, строеж на училища, болници и други обществени сгради, както и на джамии), възстановяване на османски паметници и други. Турция създава и специално насочени към задграничната аудитория медии, които излъчват на кюрдски език и могат да се гледа в Ирак, Иран и Сирия, както и каналът на арабски език Al-Turkiya.

Място е отделено и на многостранните формати между Турция и страните от Персийския залив. Реализирането на това сътрудничество между тях е облекчено от няколко фактора – става дума за относително хомогенна в географски, религиозен и икономически план група страна, както и това, че при тези страни се наблюдава определена степен на регионална интеграция помежду им. През 2008 г. започва работа Съвет за стратегическо сътрудничество на високо ниво между Турция и страните от Съвета за сътрудничество на страните от Залива, като по този начин Турция се превръща в първата страна, създавала подобен механизъм с регионалната организация и получава статут на партньор-нечлен по стратегическия диалог.

Двустранните отношения и регионалните многостранни формати имат взаимодопълваща се роля в турската външнополитическа стратегия като цяло, и спрямо Близкия изток в частност. Регионалното сътрудничество без участие на външни играчи и някои от големите глобални сили дава предимство на Турция, която значително превъзхожда демографски, икономически и във военен план всички страни в Близкия изток и Северна Африка, с изключение единствено на Иран и Египет. Освен това, регионалната интеграция дава допълнителна тежест и самочувствие на Анкара в международните отношения и развиването на други вектори на нейната външна политика.

В заключението на база на историческия преглед се аргументира тезата, че при изграждането на отношенията с Близкия изток Партията на справедливостта и развитието стъпва върху една дълга традиция и опит на турската дипломация. Сред дълготрайните стратегически интереси на Турция, които са видими във всеки един етап от блискоизточната ѝ политика, са желанието да се гарантира, че от региона няма да произтекат заплахи за суверенитета и териториалната цялост на страната; стремежът за изграждане на политическо влияние, което да гарантира подкрепата на блискоизточните страни за провежданата от Анкара външна политика; от 80-те години насам важна роля играе и икономическият аспект на отношенията.

Разликата между първото десетилетие на настоящото столетие и предишните опити за отваряне на Турция към региона е, че понастоящем турското ангажиране става много по-пълно, многостранно и дълбоко. Факторите, които тласкат Партията на справедливостта и развитието към активен ангажимент в Близкия изток, са групирани в три категории - личностните и идеологически фактори; вътрешнополитически фактори; фактори на регионалната и глобална среда.

Сред личностните и идеологическите фактори е разбирането на политиците от Партията на справедливостта и развитието за съществуване на религиозна близост на Турция и арабските страни в контекста на поставянето на по-силно ударение върху османско и ислямско наследство в турската вътрешна и външна политика. Турските проислямски политически течения поддържат активни връзки с техни близоизточни колеги в хода на цялата Студена война. Политиците от ПСР искат да развият политически, икономически, в това число търговски, инвестиционни, както и туристически и културни връзки с региона. Това е важно и с оглед развиване на относително по-неразвитите южни и югоизточни райони в Турция. Също така, малката и средна анадолска буржоазия и производители, които електорално подкрепят ПСР, са ориентирани към Близкия изток, а не към Европа по две причини. Първо, географски те се намират по-близо до Близкия изток и, второ, предпочитат да изнасят продукцията си на тамошните пазари, на които са по-конкурентоспособни, а не на европейските.

На второ място са вътрешнополитическите фактори. Към тях спадат стабилизираната турска икономика, както и стабилизацията и приемствеността във вътрешната политика благодарение на последователните победи на парламентарни избори на Партията на справедливостта и развитието, които ѝ дават възможност да съставя еднопартийни правителства. Отчетена е и десекюритизацията, която намалява ролята на турската армия в определянето на външната политика на страната, което е важно за управляващата в Турция партия по вътрешнополитически причини.

Структурните фактори включват желанието за избягване на негативни последици за Турция от регионалните развития; желание за запълване на съществуващия политически вакуум в района; желанието на Анкара да се превърне в енергиен хъб между Европа, Кавказ, Близкия изток и Централна Азия и други.

Подобряването на отношенията със Сирия и Кюрдския автономен регион в Ирак е отчетено като историческа аномалия, тъй като се различава от традиционната политика на Турция спрямо Дамаск и Ербил.

Вследствие на изброените по-горе фактори, турската политика е активна, което води до това, че се допълват и обновяват използваните от турската външна политика инструменти, сред които освен изброените по-горе активна търговия, инвестиции, икономическа интеграция, безвизово пътуване и увеличаване на туризма и контактите, е и акцент върху използването на механизми като посредничество, инструменти на т. нар. „мека сила“ като културни и образователни институции и други.

В тази част от дисертационния труд е изведена и направената периодизация на турската външна политика.

Първият етап условно е наречен период на засилена евроинтеграция, съчетана обаче с поддържане на активни отношения на Турция и с други региони. Във вътрешен план на евроинтеграцията е даден приоритет и поради интересите на управляващата ПСР, като в труда беше очертан постепенният процес, при който изборните политици започват да доминират над военните и неизборната бюрокрация. Освен това, европеизацията е видима и в прилагане на инструментите на т. нар. „мека сила“. Също така, по същността си турската външна политика в региона в основни линии съвпада с приоритетите на западните страни. Синхронът между турската външна политика и тази на водещите западни държави в първите години на XXI век е логичен резултат е неоспоримото доминиране на западните държави в световната политика към онзи момент.

В този период основният стремеж на Турция е за справяне с последиците от войната в Ирак и се полагат основите на новата турска външнополитическа стратегия чрез постепенно развиване на договорно-правната база на отношенията с различни страни, активизиране на двустранния диалог, стремеж за подписване на споразумения за свободна търговия и увеличаване на търговския стокооборот.

Вторият период в турската външна политика започва условно след 2008 г. и се дължи на вътрешни и външни фактори. Във вътрешен план ПСР стабилизира позициите си след постигането на втора поредна победа на парламентарни избори, на които дори увеличава резултата си в сравнение с 2002 г. и постепенно взема връх в борбата с военно-цивилната бюрокрация. В международен план тази корекция на турската външна политика съвпада със

световната финансова криза, която разклаща доверието към предлагания от западните страни икономически и политически модел като единствен възможен.

Третият етап е провалилият се опит за постигане на доминация в района на Близкия изток чрез предимно милитаризирани средства в унисон с вижданията за постигане на стратегическа автономия на Турция. Четвъртият етап започва около 2020 г. след провала на външната политика от предишния период и се състои в опит за възстановяване на отношенията с ключови страни в региона като ОАЕ, Саудитска арабия, Египет и Израел. Третият и четвъртият период излизат извън хронологичните рамки на настоящото изследване и заради това само са маркирани в заключителната му част. Може да се отбележи, че парадоксално се оказва, че турската външна политика се радва на по-положително отношение от политическите елити и общественото мнение в Близкия изток, тогава, когато Турция е считана или за относително периферен играч, или за модел, съчетаващ демократично управление, икономически успехи и умерен ислям, отколкото тогава, когато Турция започва да се намесва твърде открито и активно в региона и редица страни започват да възприемат турските действия като носещи риск или заплаха за тях.

Турската външна политика в Близкия изток демонстрира съвпадане с общите черти на турската външна политика и в други региони като Балканите, Кавказ, Африка, Латинска Америка и други. Също така, нейното проучване дава възможности за анализиране на цялостната турска външна политика, тъй като всички вектори в турската външна политика са взаимносвързани и политика спрямо Близкия изток представлява само една част от по-голямото цяло. Един от изводите е, че нейн основен стремеж е увеличаване на регионалното влияние на страната, което би ѝ позволило да играе по-активна и важна глобална роля.

ОСНОВНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Основните приноси на настоящия дисертационен труд са следните:

- 1) Той представлява първото цялостно изследване на турската външна политика спрямо Близкия изток през разглеждания период. Разработката предлага в отношенията с региона в хронологичен план да се обособи отделен подпериод, който обхваща годините между 2002 г. и 2011 г. Двете избрани хронологични граници са мотивирани с вътрешнополитическите събития в Турция и развитието на ситуацията в регионален и глобален план. По този начин предложеният дисертационен труд запълва празнина в съществуващите монографични научни изследвания, предлагайки на професионалната общност цялостно изследване в посочените хронологични и географски граници.
- 2) Друга задача на настоящия труд е въз основа на изследване на историческия материал да предложи хронологично разделяне на блискоизточната политика на Турция на два етапа в рамките на макропериода 2002 – 2011 г. Очертаване на отделни подпериоди със свои собствени характеристики на база на хронологичен и проблемно-хронологичен подход би позволило по-прецизно и задълбочено вникване в наблюдаваните процеси.
- 3) Въз основа на анализ на различните основни подходи, заимствани от теорията на международните отношения и политическите науки, прилагани за анализ на външната политика на Турция към Близкия изток в периода 2002 – 2011 г., са посочени предимствата и слабите страни на всеки един от тях. На база изтъкнатите недостатъци на различните школи в международните отношения като (нео)реализъм, конструктивизъм, либерализъм за всеобхватно анализиране на турската външна политика в посочените времеви и пространствени граници, се аргументира необходимостта да се прилага един комбиниран, но предимно исторически подход. Той разчита на елементи от подходите на изброените школи, но се опира основно на внимателното проследяване на събитията в тяхната взаимовръзка и анализиране на очертаните тенденции.
- 4) Предлага се оригинална методика, която групира изследваните страни. Изследването на две съседни страни от първи ранг (непосредствени съседи), две страни от втори ранг (съседни на съседите) и групата държави от Арабския

полуостров дава по-голяма панорамност на изложението и позволява да се открият общите черти и различията в турската външна политика към отделните групи страни и прилагания от нея инструментариум.

Посочени и анализирани са предложените от Турция регионални многостранни политически и икономически инициативи – форумът на съседните на Ирак страни в началото на разглеждания период; идеята за „Шамген“ – блискоизточна зона на безвизово пътуване и свободна търговия с участието на Ирак, Йордания, Ливан, Сирия и Турция; сътрудничеството между Турция и Съвета за сътрудничество в Персийския залив. По този начин дисертационният труд се стреми да проучи цялостната политика на Република Турция към региона, която има по-широк характер от сбора на двустранните отношения с отделни арабски страни. Така се тества хипотезата дали развитието на връзките на Турция с всяка една държава е функция от и дали се вписва в контекста на общата турска външна политика спрямо региона. Прави се извод, че Анкара поставя акцент върху регионалното сътрудничество без участие на външни глобални сили, тъй като такива формати ѝ дават предимство, тъй като Турция има най-голяма политическа тежест сред участващите страни.

- 5) Дисертацията изследва промените в турската външна политика на три нива. Първото от тях е идеологическото и индивидуалното, като е очертана биографията и идеите на основния идеолог на турската външна политика в този период проф. Ахмед Давутоглу. Идеите му са подложени на критичен мултидисциплинарен анализ, какъвто до момента липсва на български език. В текста са вплетени и показателни мнения на Ибрахим Калън – друг външнополитически стратег и съветник на турското ръководство.

Второто ниво е на вътрешната политика в Турция, при което се изтъква кои институции имат водеща роля и променящите се баланси между тях; коалициите от обществени и икономически групи, които подкрепят политиката на правителството спрямо Близкия изток, основно в лицето на консервативните средни анадолски предприятия.

Третото ниво на анализ е да се отчитат промените в регионален и глобален план, които влияят на турската външна политика.

- б) В дисертационния труд се предлагат информация и оценки на ситуацията на официални турски институции, както и на журналисти и академични изследователи, публикувани на турски език. Това ги прави относително по-слабо познати на българската и международната аудитория. Съответната цел е по този начин да се представи по-задълбочено разбиране за механизмите и мотивацията на турската външна политика спрямо Близкия изток.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА

1. „Възможен ли е турски модел в Египет и Тунис?“ в „Арабската пролет: надежда за промяна и предизвикателство пред европейската обща външна и политика по сигурността“, С., Център за европейски и международни изследвания, 2012 г., стр. 81 - 94
2. „Близкоизточната политика на Турция – предимство или пречка пред европейската интеграция на страната?“ в „Преструктуриране на политическото и идеологическото пространство в България, Европа и света”, Издателски комплекс на УНСС, С., 2015 г.
3. „Еволюцията на отношенията между Анкара и Иракски Кюрдистан“, сп. „Геополитика & геостратегия“, Бр. 5/2016 г., стр. 158-167.
4. „Отношенията между Турция и страните от Персийския залив“, сп. „История“, бр. 24, Кн. 5/2016 г., стр. 475 - 489